

Verbondenheid en lidmaatschapsduur

De leden van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond (ANDB) in de eerste decennia van zijn bestaan, 1898-1913

Huibert Schijf & Peter Tammes¹

Summary

Connectedness and Membership Duration. The Members of the General Dutch Diamond Workers' Union (ANDB) during the first decades of its existence, 1898-1913

With the industrialisation of the Netherlands connections between people changed and new organisations were founded. Among these newly established organisations was the General Dutch Diamond Workers' Union (ANDB). The large majority of the workers in the diamond sector became a member. In this article we focus on the importance of different types of connectedness within this union and sector and the duration of membership in the period 1898-1913 for a random sample of 817 members. We analysed the information from their membership cards with the use of event history analysis to examine which members had a higher chance of resigning, and who had a higher chance of being expelled from the membership list. Jewish members had a higher chance of resigning; they were probably less dependent on the diamond industry in Amsterdam due to their better opportunities to work in the diamond industry in Antwerp. Members unemployed for a longer period of time also had a higher chance of resigning; they had probably lost connection with the sector while membership became financially unattractive. Furthermore, the likelihood to resign or to be expelled decreased as membership length increased. Members whose contribution debt increased had a higher chance of being expelled. Moreover, Jewish members had a lower chance of being expelled, probably due to the religious and/or family connectedness with members of the board and other union members, as about two thirds of union members were Jewish. The difference in the impact of types of connectedness on membership duration might have resulted in some homogeneity among the members within the ANDB.

1. Inleiding

In Nederland kwam de industrialisatie of 'moderne economische groei' rond 1870 op gang (Van Zanden & Van Riel, 2000: 344 e.v.). Deze groei ging gepaard met toenemende mobiliteit van productiefactoren en een verandering in omvang en structuur van bedrijven. De opkomst van de industrialisatie zorgde ook voor een opleving van het organisatiewezen, mede dankzij de in 1855 ingevoerde Wet Vereniging en Vergadering. Die wet voorzag nieuw opgerichte verenigingen van formele organisatietechnieken zodat ze meer democratisch werden ingericht en leden vrijwillig konden toe- en uittreden. Deze wet zorgde er ook voor dat de interne gedragsregels wettelijk werden bekrachtigd door de verenigingen rechtspersoonlijkheid toe te kennen (bijv. Pennings, 1991: 219). In dit nieuwe organisatiewezen verloor de lokale verbondenheid of territoriale binding aan kracht terwijl de functionele binding belangrijker werd (Kruijt, 1957: 32). Deze ontwikkeling viel in Nederland samen met een sterke groei van bindingen rond levensbeschouwing. Er werden allerlei verenigingen en organisaties opgericht waarin de leden zowel functioneel als levensbeschouwelijk met elkaar waren verbonden; die toenemende dominantie van de levensbeschouwelijke grondslag bestempelden Kruijt en anderen als verzuiling (bijv. Kruijt, 1957: 33).

Hoewel sociologen zich betrekkelijk weinig hebben bezighouden met 'de industriële achtergrond van de Nederlandse samenleving' (Ultee, Arts & Flap, 1992: 181-183; zie ook Ultee, 2001), bestudeerden zij met name in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw wel het verzuilingsproces.² Sommigen richtten zich op vragen over de oorsprong en de structuur van de verzuiling of wat verzuiling 'is', terwijl anderen zich bezighielden met vragen over wat verzuiling 'doet', zoals het aanbrengen van levensbeschouwelijk scheidslijnen langs organisatorische weg op diverse terreinen van maatschappelijke activiteit en in dagelijkse omgang. Om dit proces te duiden keken sociologen bijvoorbeeld naar de organisatorische verzuildheidsgraad en vullingsgraden van organisaties (zie bijv. Kruijt & Goddijn, 1962). Met de berekening van organisatorische verzuilingsgraad bepaalden ze in hoeverre functionele bindingen op maatschappelijke terreinen werden doorkruist door levensbeschouwelijke bindingen, en met de berekening van vullingsgraden gingen ze na welk deel van de potentiële achterban lid was van een organisatie van de 'eigen club'. Over het verloop van lidmaatschappen van individuele leden en in hoeverre functionele, levensbeschouwelijke, lokale of wellicht ook andere bindingen (Kruijt, 1959: 6) een rol speelden in het lid worden en lid blijven van een vereniging of organisatie is weinig bekend mede doordat individuele lidmaatschapsgegevens nauwelijks systematisch zijn verwerkt tot databestanden voor analyse.

De oprichting van vakbonden veranderde, tezamen met de opkomst

van vele andere verenigingen (Abma, 1968), het Nederlandse maatschappelijk middenveld aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw en creëerde nieuwe of andere betrekkingen tussen mensen. Een onderzoek naar lidmaatschapverloop van individuele leden van een vakbeweging kan gezien worden als een gevalstudie van de ontwikkeling naar vormen van binding. Enkele historisch sociologische en economische studies richtten zich op het ontstaan van vakverenigingen en -organisaties (Harmsen 1985), of analyseerden de ontwikkelingen in ledenaantallen over de tijd (Van den Berg, 1994; 1996). In dit artikel stellen we het individuele vakbondslidmaatschap centraal van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond (ANDB) tussen 1898 en 1914. Met de oprichting van de ANDB in 1894, onder leiding van een bekwaam en invloedrijk drietal, Henri Polak, Jan van Zutphen en Herman Kuiper, ving een nieuw tijdperk aan in het diamantbedrijf (Heertje, 1936: 75). Aangezien vele diamantbewerker lid werden van de ANDB in onze onderzoeksperiode, richten wij ons niet zozeer op de vraag wie wanneer lid werd maar op de vraag wie wanneer en waarom het lidmaatschap beëindigde. Beëindiging kan op twee manieren. De eerste manier is opzegging van het lidmaatschap door een lid zelf. Onze eerste onderzoeksvraag luidt: wie hadden een grotere kans om eerder zijn of haar lidmaatschap op te zeggen? De tweede manier is door uitsluiting van leden, zoals schorsing en roeyement, door het bestuur. Onze tweede onderzoeksvraag luidt: wie hadden een grotere kans om eerder te worden geschrapt van de ledenlijst van de ANDB?

De informatie over gebeurtenissen, handelingen en karakteristieken van een aselectief getrokken groep leden uit de ANDB-ledenkaartenbak zullen worden gebruikt om hypothesen te toetsen over lidmaatschapsduur en type of mate van binding met behulp van *event history modeling* of gebeurtenissenanalyse (zie bijv. Daalder & Van Rij, 1996). Het volgen van individuele ANDB-lidmaatschappen in een longitudinale analyse kan ons inzicht geven in het proces van homogenisering of groepsvorming binnen een organisatie langs functionele, levensbeschouwelijke of andere bindingen.

2. De opkomst van de ANDB en zijn leden

Zo'n veertig jaar na de officieuze afschaffing van de gilden in 1818, officieel waren ze al in 1798 opgeheven, ontstonden steunfondsen om arbeiders in de opkomende industriële economie te verzekeren tegen ziekte, ongeval en hulpbehoevendheid. Deze voorlopers van professionele vakbonden in de jaren vijftig van de negentiende eeuw zijn vooral onder drukkers en diamantbewerker in Amsterdam te vinden. Onder andere vaklieden in Nederland ontstonden in de volgende decennia in een rap

tempo plaatselijke vakorganisaties. Al vrij snel daarna ontstonden landelijke federaties, zoals in 1871 het Algemeen Nederlands Werkliedenverbond (ANWV). In 1873 mislukte een poging om tot een overkoepelende organisatie te komen van de verschillende klovers-, snijders- en slijpersverenigingen wegens onderling wantrouwen. De activiteiten van de in 1889 opgerichte Nederlandse Diamantbewerkers-Vereniging zakten na een paar jaar in waardoor deze vakvereniging nog slechts enkele tientallen leden had (Van Tijn, 1974a: 19, 24-25, 60-61, 64; Van Tijn, 1974b: 178-179; Windmuller, De Galan & Van Zweeden, 1990: 18-21).

De in 1894 opgerichte ANDB kwam tot stand na een (onverwachte) succesvolle gezamenlijke staking van de diverse vakverenigingen in de diamantbranche, zoals de diamantbewerkers-, de brillantslijpers-, de roosjesslijpers- en de internationale verstellersvereniging (Heertje, 1936: 72-75). De staking maakte duidelijk dat de gemeenschappelijke belangen van de vakverenigingen, zoals arbeidsomstandigheden en beloning, groter bleken dan verwacht en dat georganiseerde actie en belangenbehartiging tot vooruitgang leidden. Deze 'moderne vakbeweging', zoals medestanders van de ANDB hun bond betitelden, was gebaseerd op een combinatie van karakteristieken van de oudere verenigingen en van de bonden in Engeland, het 'New Unionism', waar Henri Polak een aantal jaar had gewoond. Verbondenheid met het socialisme, de nadruk op industriële organisatie, de agressiviteit maar ook de gedisciplineerdheid, en het onderwijzen van arbeiders waren ontleend aan dit 'New Unionism', terwijl de hoge contributies, de grote stakings- en verzekeringskassen, het aanstellen van bezoldigde bestuurders en het opzetten van een gecentraliseerde administratie waren overgenomen van de oudere verenigingen (Windmuller, De Galan & Van Zweeden, 1990: 28-29).

De ANDB groeide uit tot een machtige en behoorlijk stabiele vakorganisatie. Dit was mede mogelijk door enkele bijzonderheden, zoals de eeuwenlange concentratie van de diamantindustrie in Amsterdam en de lange leertijd van een slijper zodat deze arbeider moeilijk was te vervangen. De ANDB reguleerde al vrij snel de toelating van nieuwe leerlingen zodat zij een sterke greep kreeg op de arbeidsmarkt (Van Tijn, 1974b: 171-173, 181-184; Windmuller, De Galan, Van Zweeden, 1990: 29). De diamantindustrie was rond de eeuwwisseling tezamen met het handelsbedrijf de sector waarin veruit de meeste Amsterdamse joden werkten (Tammes, 2012). Hoewel wordt gesproken over duizenden ANDB-leden (Heertje, 1936: 284; Hofmeester, 2004: 83), is er geen vullingsgraad (Kruijt & Goddijn 1962: 241-242) bekend. Een manier om deze vullingsgraad vast te stellen is het aantal ANDB-leden te delen door het aantal diamantbewerkers in Amsterdam en omgeving. Volgens de volkstelling van 1899 waren er in totaal 8847 diamantklovers, -snijders, -slijpers en schijvenschuurders.³ Volgens Hofmeester telde de ANDB in 1902 7489 leden. Dat houdt

een vullingsgraad in van ongeveer 85% rond 1900. Een decennium later was de vullingsgraad nog hoger.⁴ Een aanwijzing dat heel veel diamantbewerkers zich hadden aangesloten bij de ANDB.

Naast de ANDB bestonden nog drie andere diamantbonden: het orthodox-joodse Betsalel en de diamantbewerdersafdelingen van het katholieke St. Eduardus en van het protestantse Patrimonium (Bloemgarten, 1996: 105). Hun ledenaantallen bleven beperkt in vergelijking met dat van de ANDB. De ANDB herbergde een gemêleerde arbeidsgroep: joden en niet-joden, mannen en vrouwen, arbeiders uit verschillende vakspecialismen, en oudere en jongere leden (Bloemgarten, 1996: 104-105). Omdat ANDB-leden familieleden in het diamantvak introduceerden, hadden velen familie als collega's (Bregstein & Polak, 1999: 50). De arbeidsmarkt in de diamantnijverheid werd sterk beïnvloed door economische oplevingen en recessies (Heertje, 1936: 135-143). Met name perioden van tegenspoed, resulterend in bijvoorbeeld werkloosheid en een achterstand van de contributiebetaling, kunnen lidmaatschappen of bindingen op de proef stellen.

Naast het behartigen van de materiële belangen stelde de ANDB zich tot doel om de diamantbewerders een zedelijke 'opvoeding' te geven. Hiertoe gaf de ANDB een weekblad uit, opende een eigen bibliotheek, organiseerde bijeenkomsten, lezingen, exposities en cursussen. Vaak was er socialistische inslag, ondertoon of invloed te vinden in deze activiteiten (Heertje, 1936: 151-160). Veel activiteiten waren gericht op jonge leden of leerlingen (Heertje, 1936: 158-160). Daarnaast kende de bond ook reglementen waarmee het bestuur leden kon schrappen. In de Statuten van 1905 stond bijvoorbeeld artikel 6 dat het bestuur de bevoegdheid gaf om 'op grond van wanbetaling, van overtreding van eene bepaling der Statuten, of van het Huishoudelijk Reglements, of van een der Bestuurs-, Bondsraads- of Bondsbesluiten, een lid van de ledenlijst van den Bond te schrappen' (1905: 2). Dit artikel 6 was een streng dwangmiddel en functioneerde daarmee ook als mogelijkheid om groepsvorming of homogenisering van de leden te bewerkstelligen.

3. Theoretisch raamwerk en hypothesen

De leden van de 'moderne' verenigingen waren op andere of nieuwere manier met elkaar verbonden. Wat was de grondslag van deze binding en tot wat voor vorm van homogenisering van de leden binnen een organisatie leidde dit? Homogenisering treedt op als gevolg van zelfselectie, namelijk door opzeggingen van bepaalde leden terwijl bepaalde andere leden juist lid blijven. Homogenisering wordt versterkt of gestuurd door het bestuur dat leden kan uitsluiten van verder lidmaatschap. Hieronder schetsen we ons theoretisch raamwerk en formuleren we toetsba-

re hypothesen over opzegging van lidmaatschap en schrapping van de ledenlijst en daarmee over het belang van bepaalde type bindingen.

305

3.1 Het opzeggen door leden

Daalder en Van Rij (1996) stellen dat de kans van een vakbondslid om zijn of haar lidmaatschap op te zeggen afhangt van gebeurtenissen en de mate van binding met de bond die kunnen leiden tot een herziening van iemands mening over de bond, een heroverweging van kosten en baten, of een verandering van het sociale en werkgerelateerde netwerk. Van den Putte (1995) heeft in zijn studie gebeurtenissen en afwegingen voor opzegging van vakbondsleden van hun lidmaatschap in vijf redenen onderverdeeld. De eerste reden bevat afwegingen over het nut van de bond en de dienstverlening van de bond. De tweede redenen omvat afwegingen over verandering in de arbeidsstatus, zoals verandering van baan of werkloos worden. Als derde reden zijn er overwegingen omtrent de contributie. De vierde reden betreft iemands houding ten opzichte van het gevoerde beleid of uitgevoerde acties. De laatste groep redenen is een mengeling van gebeurtenissen en bindingen, zoals de mate van betrokkenheid bij de bond en het opzeggen van 'dubbel lidmaatschap' omdat de (levens)partner ook lid is (geworden). In dit artikel richten we ons met name op verandering van arbeidsstatus of binding met het beroep en de beroepssector, de mate van binding met de bond en zijn leden, en de mate van binding met de dienstverlening of het gevoerde beleid van de bond.

Het ANDB-Lidmaatschap was duidelijk verbonden met het werken in de diamantsector. Deze sector kende sterke economische fluctuaties met soms perioden van geringe werkgelegenheid tot gevolg. De ANDB-leden hadden recht op een uitkering bij werkloosheid, maar de duur was niet onbeperkt. Leden die net werkloos waren geworden of die kort werkloos waren geweest, zullen minder snel geneigd zijn hun ANDB-lidmaatschap op te zeggen, omdat zij bij opzegging het recht op een uitkering uit de werkloosheidskas verloren. Daarentegen zal langdurige werkloosheid de kans op het opzeggen van het ANDB-lidmaatschap vermoedelijk verhogen, omdat een lid na verloop van tijd geen uitkering uit de werkloosheidskas van de bond meer ontving en de binding met de beroepssector vermoedelijk verminderde. Voor weer anderen was de wekelijkse opgelegde contributielaast een reden om op te zeggen. Leden die de contributie moeilijk of niet meer konden opbrengen en een contributieachterstand opbouwden, zullen eerder hebben opgezegd. De volgende hypothesen over de binding met de beroepssector en het bondsbeleid op het opzeggen van het ANDB-lidmaatschap luiden:

1. *Indien diamantbewerkers langdurig werkloos bleven, dan hadden zij een grotere kans om hun ANDB-lidmaatschap op te zeggen.*
2. *Indien diamantbewerkers een hogere contributieschuld hadden, dan zullen zij een grotere kans hebben gehad om hun ANDB-lidmaatschap op te zeggen.*

De mate van gehechtheid met of integratie in een organisatie bepaalt eveneens de kans op uittreding. Zo zullen diamantbewerkers die al lang lid waren van de 'club' zich er beter thuis hebben gevoeld dan degenen die nog maar net of kort lid waren. Hoewel binnen de ANDB geen onderscheid werd gemaakt op basis van religieuze of politieke levensbeschouwing (Van Agtmaal, 1994: 125-126), en levensbeschouwelijke binding officieel geen rol speelde, zouden wegens hun grote aanwezigheid joodse leden zich meer thuis hebben gevoeld bij de ANDB dan niet-joodse leden. Daarnaast bestond het merendeel van de leden uit mannen. Hierdoor zouden vrouwelijke leden zich mogelijk minder thuis gevoeld hebben bij deze organisatie. Ook leden die door het ANDB-bestuur waren berispt of tijdelijk geschorst, voelden zich mogelijk minder thuis binnen de bond en zullen eerder geneigd zijn hun lidmaatschap op te zeggen. De volgende hypothesen over de invloed van gehechtheid met de organisatie op het opzeggen van het ANDB-lidmaatschap luiden:

3. *Indien diamantbewerkers langer lid waren van de ANDB, hadden zij een mindere grote kans om hun lidmaatschap op te zeggen.*
4. *Joodse leden zullen een kleinere kans hebben gehad hun ANDB-lidmaatschap op te zeggen dan niet-joodse leden.*
5. *Leden die waren berispt of (tijdelijk) geschorst, zullen een grotere kans hebben gehad om hun ANDB-lidmaatschap op te zeggen dan leden die niet waren berispt of geschorst.*
6. *Vrouwelijke leden zullen een grotere kans hebben gehad om hun ANDB-lidmaatschap op te zeggen dan mannelijke leden.*

Naast iemands eigen werkloosheid, of binding met beroep of sector, kan de mate van werkloosheid onder de diamantbewerkers ook van invloed zijn op iemands beslissing om het lidmaatschap op te zeggen. Een hogere werkloosheid onder collega's kan duiden op een grotere kans om zelf ook voor korte of lange periode werkloos te worden. In periode van geringer werkaanbod zouden leden mogelijk eerder een beroep doen op hun recht op uitkering bij werkloosheid en dat recht zouden ze kwijtraken bij opzegging. Leden zullen daarom terughoudend zijn met het

opzeggen in periode van geringer werkaanbod en hogere werkloosheid.

7. *In perioden van groter werkloosheid onder de diamantbewerkers zal de kans op opzegging van lidmaatschap door een lid kleiner zijn geweest.*

307

3.2 Het schrappen van leden

Lammers, Mijs en Van Noort (1997: 280) spreken van lok- en dwangmiddelen als mogelijkheden van een organisatie om een bepaald beleid uit te voeren of een bepaald resultaat te realiseren. Een mogelijkheid om leden zich te laten voegen naar reglementen en besluiten is het sanctiemiddel uitsluiting, zoals schorsing of royement van een lid. Een schorsing of een royement kan dan ook beschouwd worden als een (re)actie van het bestuur op het gedrag van leden in een bepaalde context of situatie. Zo zullen ANDB-leden met een hoge of oplopende contributieschuld een grotere kans hebben gehad om geschorst te worden. Daarbij kan verbondenheid van bestuursleden of commissies met bepaalde leden een rol hebben gespeeld in de mate van gewenstheid om dwang en bestraffing uit te voeren. In de overwegend door joden gedomineerde ANDB zullen niet-joden een grotere kans op schrapping hebben gehad, evenals jongeren die nog geen goodwill of staat van dienst hadden opgebouwd in het vak. De volgende hypothesen over de kans op schrapping als ANDB-lid luiden:

8. *Niet-joodse leden zullen een grotere kans hebben gehad om te worden geschrapt dan joodse leden.*
9. *Leden met een hoge of oplopende contributieschuld zullen een grotere kans hebben gehad om te worden geschrapt dan leden zonder of een kleine dan wel beginnende contributieschuld.*
10. *Jongere leden zullen een grotere kans hebben gehad op schrapping dan oudere leden met een contributieschuld.*
11. *Leden die nog niet lang lid waren liepen een grotere kans op schrapping dan leden die al langer lid waren.*

4. Bronnen en data

Om de twee vraagstellingen te beantwoorden en de bovenstaande hypothesen te toetsen maken we gebruik van de ANDB-ledenadministratie die deel uitmaakt van het ANDB-archief dat is ondergebracht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. De

ledenadministratie bestaat uit individuele lidmaatschapskaarten waarop werkgerelateerde en enkele persoonlijke gegevens staan genoteerd, zoals naam en geboortedatum, jaar van inschrijving, vakgroep, data en in sommige gevallen redenen van opzegging, schorsing en royement (geschrapt van de ledenlijst), migratie, verhuizingen, jaarlijkse contributiebetalen en werkloosheid. Deze informatie geeft niet alleen informatie over de ANDB als organisatie, maar ook over het dagelijkse leven van de leden (Hofmeester, 2000). Naar ons weten zijn deze lidmaatschapskaarten nooit eerder op een systematische wijze onderzocht.

Hoewel de bond in 1894 is opgericht, is er pas vanaf januari 1898 een geordende administratie van de leden. Heertje (1936: 90) schrijft over het opzetten van deze administratie: 'Van dit jaar [1898] af worden alle adressen van de leden, benevens hun geboortedatum, burgerlijke staat en branche bekend. Uit het zegelboekje van ieder lid is op te maken, wat hij verdient, of hij ziek of werkloos is geweest (in deze gevallen is hij vrijgesteld van betaling en krijgt hij zegels van een andere kleur), of hij schuld heeft, enz.' De eerste kaarten zijn gedateerd op 8 januari 1898. Dit zijn kaarten van diamantbewerker die op die datum al lid waren van de ANDB. De informatie op de kaart loopt vanaf de inschrijfdatum tot het einde van het lidmaatschap door bijvoorbeeld opzegging, royement, werkloosheid, ziekte enzovoort. Voor de joodse leden lopen de gegevens tot maximaal 1941, het jaar waarin de Duitse bezetter verordende dat joden niet langer lid mochten zijn van niet-joodse verenigingen (Bloemgarten, 1996: 641).

De ledenadministratie telt ongeveer 16.000 ledenkaarten in alfabetische volgorde op achternaam opgeborgen in 39 dozen; elke doos bevat ongeveer 400 ledenkaarten.⁵ Wij beperken onze steekproef tot lidmaatschapskaarten waarop een eerste inschrijfdatum in de periode 1898-1913 staat vermeld. In deze periode waren er jaren van bloei en terugval in de diamantsector terwijl het ledenaantal zijn hoogtepunt naderde (Heertje, 1936: 284), en de vullingsgraad van de ANDB erg hoog lag. In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit en dat leidde tot een andere sociaaleconomische situatie en andere bestuurlijke en organisatorische maatregelen welke invloed zouden kunnen hebben op het toelaten of schrappen van leden. We trokken uit de lidmaatschapskaarten elke twaalfde persoon die lid was op 8 januari 1898 of die na die datum maar vóór 1914 lid was geworden. Dit leverde een steekproef op van 847 diamantbewerker. Van de contributie-, carrière-, en werkloosheidsgeschiedenis namen we alleen de informatie tot aan 1914 op in een database. Deze informatie omvat hoeveel weken een lid in een bepaald jaar contributie heeft betaald, hoeveel weken hij of zij in dat bepaalde jaar werkloos is geweest, en hoeveel weken iemand (contributie)schuld had opgebouwd in dat jaar. De informatie over de carrière omvat informatie over de vakgroep en data (meest-

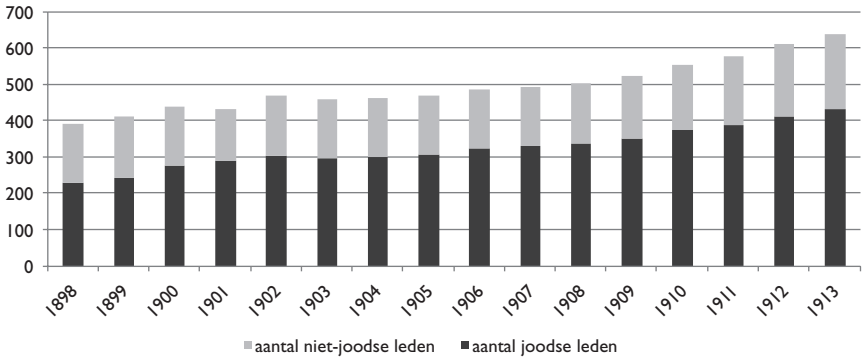
al maand en jaar) van lidmaatschap, schorsing of royement. Ten slotte zijn er enkele persoonlijke gegevens, zoals de geboortedatum, naam en achternaam, en in geval van een getrouwde vrouw haar meisjesnaam. Aan de hand van dit laatste gegeven en de voornaam (van ongehuwde) leden hebben we vastgesteld dat er 166 vrouwen en 681 mannen in onze steekproef zijn opgenomen, respectievelijk 19,6% en 80,4%. Aan de hand van de geboortedatum konden we vaststellen dat het oudste lid 64 jaar was en de jongste 14 jaar. Vanaf die leeftijd kon iemand als leerling lid worden van de ANDB, zoals Aron de Pauw en Salomon Diamant vermeldten in hun verhalen in het boek 'Herinneringen aan Joods Amsterdam' (Bregstein & Bloemgarten, 1999: 51-52, 145).

Op de lidmaatschapskaarten zijn geen gegevens over kerkgenootschap of religieuze achtergrond opgenomen. Om te bepalen welke vakbondsleden in onze steekproef joods waren hebben we hun namen gelegd naast de personen die op de Amsterdamse naziregistratielijst uit 1941 staan. Deze lijst is opgemaakt naar aanleiding van de aangemelde joden inzake verordening vo6/1941.⁶ Op deze registratielijst staan 77.233 'vol'joden vermeld; dat wil zeggen personen met drie of vier joodse grootouders en personen met twee joodse grootouders die zijn gehuwd met een jood. Aan de hand van deze procedure zijn er 233 vakbondsleden als joods aangemerkt. Vervolgens hebben we voor de nog niet geclassificeerde leden het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland⁷ geraadpleegd of hun gezinskaart in het Amsterdamse bevolkingsregister teruggezocht; het Joods Monument vermeldt alle door de nazi's vermoorde joden en de gezinskaarten vermelden iemands kerkelijke gezindte. Ten slotte zijn we afgegaan op voor- en achternamen. In totaal zijn er 569 personen als joods aangemerkt, 259 als niet-joods, en voor 19 personen kon geen beslissing worden genomen.

Bij de twee afhankelijke variabelen, opzeggen en schrapping, zijn we afgegaan op wat de lidmaatschapskaarten vermelden. Schrappingen zijn nauwkeurig bijgehouden. Bij opzeggingen hebben we een verdere bewerking toegepast. Niet alleen de vermeldingen op de kaart zijn gebruikt, maar ook van de 56 personen die langdurig migreerden, dat wil zeggen langer dan een jaar wegbleven, nemen we aan dat zij hun lidmaatschap hebben opgezegd. Ook nemen we aan dat de veertien personen van wie het lidmaatschap zonder verdere reden al voor 1914 ophield, hun lidmaatschap hadden opgezegd.

In de figuren 1 en 2 presenteren we gegevens die inzicht geven in de samenstelling van onze onderzoeksgroep en welke informatie in de latere analyses gebruikt zal worden. Voor 820 personen hebben we volledige informatie over hun lidmaatschapsperiode en hun kerkelijke gezindte. In figuur 1 is het aantal joodse en niet-joodse ANDB-leden in onze steekproef afgebeeld. Gedurende de onderzoeksperiode groeide het

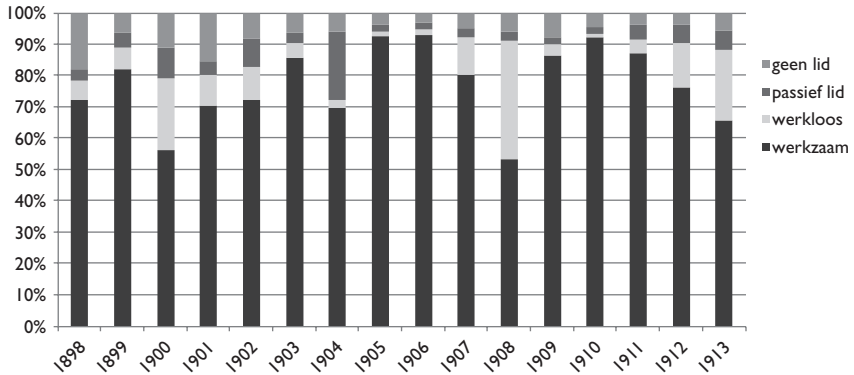
Figuur 1 Aantal joodse en niet-joodse ANDB-leden in elk jaar van de steekproefperiode 1898-1913 ($n = 820$)

aantal ANDB-leden en zoals verwacht neemt over de tijd ook het aantal onderzoekspersonen toe. In onze steekproef is bijna 70% joods. Dat is in overeenstemming met de eerder genoemde getalsverhouding binnen de ANDB. Deze verhouding blijft binnen de steekproef vrij constant over de gehele onderzoeksperiode.

In figuur 2 is de totale tijd van de leden in een jaar opgedeeld naar vier activiteiten of situaties: ‘werkzaam in de diamant’, ‘werkloos’, een mengelmoes van activiteiten of situaties zoals zwangerschapsverlof, militaire dienst, staking of ziekte die we hebben gelabeld als ‘passief lid of niet-gerelateerde ANDB-activiteit’, en ten slotte een categorie ‘niet-lid’. Om deze tijdsopdeling te maken is voor elk lid per week bekeken wat hij of zij deed. In onze steekproef waren 393 personen in 1898 al lid van de ANDB of werden in dat jaar lid. Het aantal personen maal 52

Figuur 2 De totale tijd van de leden in een jaar opgedeeld naar hun ANDB-gerelateerde activiteiten of situaties: werkzaam in diamantbedrijf, werkloos, niet-gerelateerde ANDB-activiteit of passief lid, niet-lid ($n = 820$)

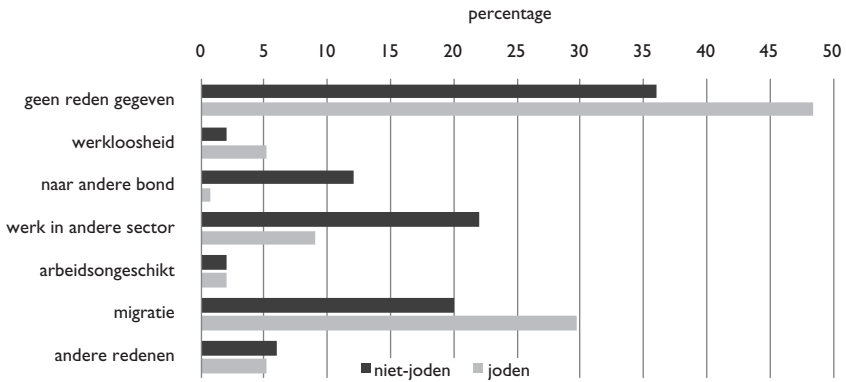

weken leidt tot 20.436 observatieweken voor het jaar 1898, waarvan er 14.745 besteed werden aan werk in de diamantnijverheid: dat is 72% van de observatieweken. Niet iedereen was al op 1 januari lid, en sommigen werden tijdelijk geschorst of geroyeerd, terwijl enkele anderen hun lidmaatschap gedurende het jaar opzegden. Daarom is bijvoorbeeld in 1898 bijna 20% van de observatietijd aangeduid als niet-lid. In de meeste jaren is dit percentage vrij laag, behalve in 1898, 1900, en 1901; in deze jaren vonden meer schorsingen of royementen plaats. In onze steekproef vertonen de onderzoekspersonen in de jaren 1900, 1908 en 1913 langere perioden van werkloosheid. Dit zijn jaren waarin de diamantnijverheid in een recessie verkeerde (zie Heertje, 1936: 95, 102-108, 142-143). De jaarlijkse mate van werkloosheid in onze analyse is gebaseerd op deze gegevens, te weten het percentage werkloosheidsweken van het totaal aantal lidmaatschapsweken. Ten slotte is in 1904 een langere periode van tijd besteed aan andere activiteiten dan werken (passief lid). Dit zal hoogst waarschijnlijk de betrokkenheid van leden zijn geweest bij stakingen in het rumoerige conflict met juweliers in dat jaar (Heertje, 1936: 102-108).

5. Het opzeggen van het lidmaatschap

In veel onderzoek naar vakbonden in de naoorlogse periode is aandacht besteed aan toetreding; in enkele studies was ook aandacht voor uittreding of opzegging (bijv. Daalder & Van Rij, 1996; Van den Putte, 1995). In deze paragraaf gaan we in op onze eerste onderzoeksvraag: wie hadden een grotere kans om hun lidmaatschap op te zeggen? In onze steekproef hebben in totaal 205 leden hun lidmaatschap opgezegd vóór 1914. Daarnaast hebben vier leden, nadat ze weer lid waren geworden, voor een tweede keer hun lidmaatschap opgezegd voor 1914. In onze analyses zullen we ons richten op de eerste keer opzeggen van het lidmaatschap. Voor een groot aantal opzeggers is de reden van opzegging vermeld op hun lidmaatschapskaarten. In figuur 3 hebben we deze redenen geclassificeerd en een opsplitsing gemaakt tussen joodse en niet-joodse leden. Zoals uit deze figuur blijkt, waren voor niet-joden overstappen naar een ander bond en emplooi vinden in een andere branche de belangrijkste redenen om het ANDB-lidmaatschap op te zeggen. Op de derde plaats staat migratie. Voor joden was de belangrijkste reden van opzegging migratie, gevolgd door het vinden van werk in een andere sector. Veruit het merendeel van de migranten ging naar Antwerpen, zeer waarschijnlijk om emplooi te vinden in de groeiende Antwerpse diamantsector. Voor een aanzienlijk deel van de opzeggingen is echter geen reden opgegeven of genoteerd op de lidmaatschapskaarten. Daarnaast is het vinden van ander werk, de overstap naar een andere vakbond of migratie vaak ingegeven door veranderende situaties of omstandigheden. In een

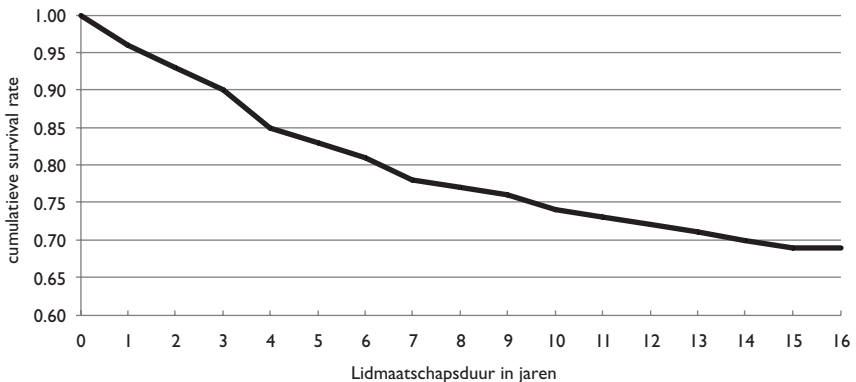
Figuur 3 Reden van opzegging ANDB-lidmaatschap, opgesplitst naar joodse en niet-joodse leden

gebeurtenissenanalyse zullen we dan ook verschillende achtergrondkenmerken bestuderen, zoals die zijn geformuleerd in de hypothesen over de kans om te bedanken als lid, om meer te weten te komen over achterliggende redenen en motieven voor opzegging.

Figuur 4 toont de curve van de survival functie voor ANDB-leden om hun lidmaatschap (voor de eerste keer) op te zeggen. In deze figuur bestaat de lidmaatschapsduur uit jaren. Elk ANDB-lid had na aanvang van het lidmaatschap een kans om het lidmaatschap op te zeggen. Een aantal leden zegde hun lidmaatschap al binnen op één jaar waardoor de curve van de survival daalt naar 95%. Deze curve daalt in de daarop volgende jaren verder naar 85% in het vierde lidmaatschapsjaar. In de lidmaatschapsjaren daarna daalt de curve van de survival functie tot

Figuur 4 Survival functie voor leden van de ANDB om hun lidmaatschap op te zeggen

uiteindelijk 69% in het zestiende lidmaatschapsjaar. Dit betekent dat ongeveer een derde van de diamantbewerker die ooit lid waren in onze onderzoeksperiode, hun lidmaatschap opzegde. De grootste kans om het lidmaatschap op te zeggen ligt in de beginjaren van lidmaatschap.

313

De geformuleerde hypothesen over de kans om het ANDB-lidmaatschap op te zeggen zijn getoetst in een gebeurtenisanalyse (event history analysis). Het voordeel van het toepassen van een gebeurtenissenanalyse is dat we ons niet hoeven te beperken tot de vraag *of* iemand wel of niet is geschrapt van de ledenlijst, maar dat we kunnen analyseren *wanneer* iemand is geschrapt. Deze analysetechniek biedt nog bijkomende voordelen. Ten eerste kunnen oorzaak en gevolg beter worden onderscheiden. Zo kan in een gebeurtenissenanalyse het opbouwen van contributieschuld en opzegging beter worden gemodelleerd indien bekend is in welke jaren een lid een schuld opbouwde en in welk jaar het lidmaatschap werd opgezegd. Ten tweede kunnen er tijdsafhankelijke verklarende factoren in het model worden opgenomen. Zo kan er in de analyse rekening worden gehouden met de wisselende conjunctuur, zoals de mate van werkloosheid. Ten derde kan deze analysetechniek beter omgaan met incomplete observatieperioden van onderzoekspersonen (zie bijv. Blossfeld & Rohwer, 2009).

De observatieperiode, ook wel 'risk'-periode genoemd, in dit onderzoek hebben we opgedeeld in jaren, zoals in figuur 4 is te zien. Alle onderzoekspersonen in de analyse zijn minimaal (een deel van) een jaar lid geweest. Diamantbewerker die in 1898 lid werden en dat in 1913 nog steeds waren, hebben we maximaal zestien jaar gevolgd. Andere diamantbewerker werden later lid en hebben we dus korter gevolgd. In een gebeurtenissenanalyse staat de zogenoemde *hazard rate* centraal: dit is de kans dat iemand op een bepaald tijdstip een gebeurtenis meemaakt binnen de observatieperiode. In dit onderzoek analyseren we de hazard rate voor opzegging van het ANDB-lidmaatschap: de kans dat een onderzoekspersoon in een bepaald jaar dit lidmaatschap opzegde, gegeven het feit dat deze persoon nog niet eerder had opgezegd. In de analyse zijn uiteindelijk 817 onderzoekspersonen opgenomen. Om hun gegevens geschikt te maken voor een gebeurtenissenanalyse hebben we deze omgezet naar een zogenaamd persoon-periode bestand. Voor elk jaar dat een ANDB-lid de betreffende gebeurtenis (nog) niet heeft meemaakt, namelijk opzegging, is er een regel aangemaakt; dat resulteert in een matrixbestand met persoonsjaren als rijen. Dit bestand is vervolgens geanalyseerd met logistische regressie.

In tabel 1 zijn de resultaten gepresenteerd voor de effecten op de hazard rate om het ANDB-lidmaatschap op te zeggen. De B-coëfficiënt geeft het effect weer van de predictor op de logit van de hazard rate, dat wil hier zeggen de kans om op een bepaald moment het lidmaat-

Tabel 1 *B-coëfficiënten (relative risks) van de logistische regressieanalyses voor de hazard rate om het ANDB-lidmaatschap op te zeggen*

	Model 1	Proportional hazard test	Model 2	Model 3	Model 4
Constante	-3,605***	-3,548***	-3,513***	-3,536***	-3,700***
Weken werkloos	0,059***	0,060***	0,075***	0,074***	0,075***
Weken werkloos kwa-draat	-0,001	-0,001	-0,001	-0,001	-0,001
Weken contributieschuld	0,011	0,011	0,010	-0,001	0,011
Aantal jaar lid	-0,069***	-0,106**	-0,093***	-0,091***	-0,013
Joods	0,359*	0,281	0,364*	0,349*	0,338
Geschrapt	-1,729	-1,734	-1,703		-1,715
Geslacht (ref. = man)	0,119	0,118	0,114	0,155	0,107
joods * aantal jr. lid		0,014			
Werkloosheid diamant-branche			-0,014	-0,015	-0,013
Vorig jaar geschrapt				0,129	
Aantal jaar lid kwadraat					-0,006
Model Informatie					
Aantal at risk (persoonsjaren)	8.014	8.014	8.014	8.014	8.014
Aantal events	205	205	205	205	205
-2 log likeliheid	1.827,683	1.827,567	1.824,718	1.829,571	1.823,153
Chi-square	80,062*** (df = 7)	80,178*** (df = 8)	83,026*** (df = 8)	78,173*** (df = 8)	84,581*** (df = 9)

*p<.05, ** p<.01, *** p<.001

schap op te zeggen gegeven dat een vakbondslid niet eerder het lidmaatschap heeft opgezegd. De analyses zijn gebaseerd op 8014 persoonsjaren en 205 gebeurtenissen. In model 1 is te zien dat leden die langer werkloos waren een significant grotere kans hadden om hun lidmaatschap op te zeggen; het niet-significante effect van het gekwadrateerde aantal weken werkloosheid toont aan dat deze stijgende kans lineair is en niet degressief of progressief verloopt. Dit resultaat ondersteunt weliswaar onze eerste hypothese die zegt dat werkloosheid de kans op opzegging doet toenemen, maar ondersteunt niet de veronderstelling dat elke extra week werkloos zijn deze kans proportioneel zou doen toenemen vanwege het verlies van werkloosheidsuitkering na een aantal weken.

Een hogere contributieschuld heeft geen significant effect op de kans om het lidmaatschap op te zeggen en dit resultaat weerlegt onze tweede hypothese. Leden die langer lid zijn hebben een significant kleinere kans om hun lidmaatschap op te zeggen dan pas toegetreden leden. Dit resultaat ondersteunt onze derde hypothese. Joden blijken een significant grotere kans te hebben om hun lidmaatschap op te zeggen dan niet-joden. Dit resultaat weerlegt onze vierde hypothese. Leden die geschrapt

zijn geweest in een bepaald jaar, hadden geen grotere kans om in dat jaar hun lidmaatschap op te zeggen dan leden die niet waren geschrapt. Dit weerlegt onze vijfde hypothese. Ten slotte, vrouwelijke leden blijken geen significant grotere kans te hebben gehad om hun lidmaatschap op te zeggen dan mannelijke leden. Deze uitkomst weerlegt hypothese zes.

Voordat we de zevende hypothese toetsen en enkele andere hypothesen aan een nadere toets onderwerpen, moet eerst onderzocht worden of dit model voldoet aan de *proportional hazard* aanname. Deze assumptie houdt in dat tussen bepaalde groepen kansen mogen verschillen, maar dat deze kansen wel parallel lopen over de tijd. Twee belangrijke groepen in ons onderzoek, te weten joodse en niet-joodse leden, hebben verschillende kansen om op te zeggen. Om te bepalen of deze verschillende kansen parallel lopen, hebben we een interactie met de tijd gemaakt (zie bijv. Van Rij, 1994: 96), in dit geval van 'joods-zijn' met jaren lid. In de tweede kolom van tabel 1 staat het resultaat van deze interactie. Deze interactie vertoont geen significant effect, wat betekent dat de kansen van joden en niet-joden om op te zeggen parallel lopen en de aanname dus niet wordt geschonden.

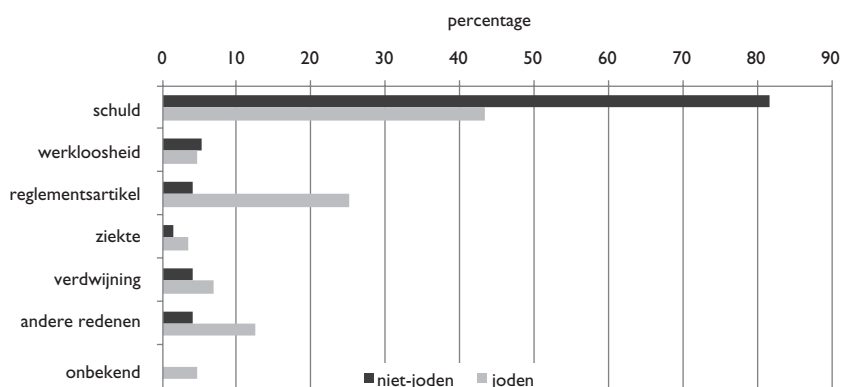
In model 2 is de mate van werkloosheid onder de diamantbewerkers ingevoegd. De mate van werkloosheid in de diamantbranche heeft geen significant effect op het opzeggen van lidmaatschap. Dit resultaat weerlegt onze zevende hypothese. In de modellen 3 en 4 tonen we de resultaten van twee aanvullende analyses. In model 3 is toegevoegd of iemand vorig jaar geschrapt is geweest. Met deze toevoeging toetsen we hypothese vijf opnieuw. De meeste schrappingen waren tijdelijk van aard, het zou daarom kunnen dat een schrapping niet in hetzelfde jaar een effect heeft maar pas in het jaar daarop. Het getoonde effect in model 3 is niet significant; dit resultaat spreekt onze gedachtegang tegen en verworpt hypothese vijf wederom. In model 4 toetsen we hypothese drie nader door het gekwadrateerde aantal lidmaatschapsjaren toe te voegen om te zien of het effect van lidmaatschapsduur lineair of niet-lineair is. In model 4 is het effect van het gekwadrateerde aantal lidmaatschapsjaren niet significant en daarmee is onze veronderstelling over een niet-lineair effect van lidmaatschap op opzegging verworpen.

6. Het schrappen van leden

In deze paragraaf gaan we in op onze tweede onderzoeksvraag: wie hadden een grotere kans om te worden geschrapt van de ANDB-ledenlijst? In onze steekproef heeft het bestuur 164 keer een schorsing uitgesproken gedurende onze onderzoeksperiode. Daarnaast zijn 32 leden, nadat ze weer waren toegelaten, voor een tweede of derde keer geschrapt. In onze analyses zullen we ons richten op de kans om voor de eerste keer

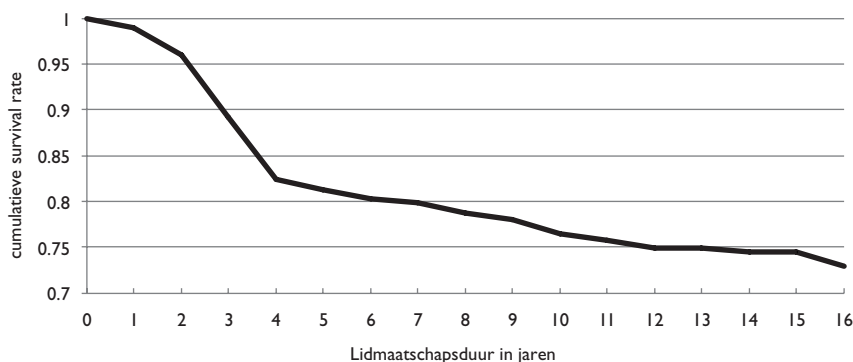
te worden geschrapt van de ledenlijst. Veruit de meest voorkomende reden voor het bestuur om een lid te schrappen of zijn lidmaatschap op te zeggen is het hebben van een contributieachterstand, ofwel schuld, zoals te zien is in figuur 5. Dat geldt met name voor de niet-joodse leden; zo'n 80% van de niet-joodse leden was geschrapt om die reden. Ook is te zien dat (langdurige) ziekte, (langdurige) werkloosheid, verdwijning, dat wil zeggen een lid is 'spoorloos', reden zijn voor het bestuur om het lidmaatschap van een lid op te zeggen. In de reglementen staan nog andere reden waarom het bestuur een lidmaatschap kon opzeggen. In een aantal gevallen werd op de ledenkaarten alleen een artikelnummer genoteerd, zoals '2^e lid art. 6'. Naast het hebben van schuld waren dit soort reglementartikelen een belangrijke reden voor schorsing of roeyement onder joden. Andere redenen, die minder vaak voorkomen, zijn overtreding van het leerling-reglement en werken onder loonbepaling.

Figuur 5 Redenen van schrapping van ANDB-leden, opgesplitst naar joodse en niet-joodse leden

Figuur 6 toont de curve van een survival functie. Deze functie geeft de kans aan dat iemand een event of gebeurtenis *nog niet* heeft meegemaakt tot aan een bepaald moment in de tijd. In deze paragraaf beperken we de analyse tot de kans om voor het eerst te worden geschrapt tijdens iemands (eerste) lidmaatschapsperiode; in onze steekproef betreft dat 153 leden. In figuur 6 bestaat de lidmaatschapsduur uit jaren. Voor de tijdsduur geldt hetzelfde als in de vorige paragraaf over opzeggen. Elk ANDB-lid had na aanvang van het lidmaatschap een kans om te worden geschrapt. In het eerste lidmaatschapsjaar is deze kans nog vrij klein en daalt de curve van de survival functie slechts licht. Gedurende het tweede, derde en vierde lidmaatschapsjaar stijgt de kans om te worden geschrapt behoorlijk en daalt de curve van de survival functie naar 82%. In de lidmaatschapsjaren daarna daalt de curve van de survival functie

Figuur 6 Survival functie voor leden van de ANDB om te worden geschrapt als lid tijdens hun ANDB-lidmaatschap

317

verder tot uiteindelijk 73% in het zestiende lidmaatschapsjaar. De grootste kans om te worden geschrapt ligt in de eerste jaren van lidmaatschap. Mogelijk hadden diamantbewerker in de eerste jaren van lidmaatschap meer moeite om de contributie te voldoen.

De geformuleerde hypothesen over de kans om te worden geschrapt van de ANDB-ledenlijst zijn eveneens getoetst in een gebeurtenisanalyse. Het voordeel van de techniek is weer hetzelfde als in de vorige paragraaf. Ook nu hebben we de onderzoekspersonen maximaal zestien jaar gevolgd. In deze paragraaf analyseren we de hazard rate voor geschrapt worden van de ANDB-ledenlijst: de kans dat een onderzoekspersoon in een bepaald jaar geschrapt wordt, gegeven het feit dat deze persoon nog niet eerder is geschrapt. In de analyse zijn uiteindelijk 817 onderzoekspersonen opgenomen. Om hun gegevens geschikt te maken voor een gebeurtenissenanalyse hebben we deze weer omgezet naar een zogenoemd persoon-periodebestand. Dit bestand is vervolgens geanalyseerd met logistische regressie.

In tabel 2 zijn de resultaten verwerkt met betrekking tot effecten op de hazard rate om in te worden geschrapt van de ANDB-ledenlijst. De B-coëfficiënt geeft het effect weer van de predictor op de logit van de hazard rate om te worden geschrapt, dat wil zeggen de kans om op een bepaald moment te worden geschrapt, gegeven dat een lid niet eerder is geschrapt of opgestapt. De analyses zijn gebaseerd op 6578 persoonsjaren en 153 gebeurtenissen. In de eerste kolom staan de resultaten van wat we het basis model hebben genoemd en omvat de effecten van joods of niet-joods zijn, het aantal weken contributieschuld dat een lid in het betreffende jaar had opgebouwd, de leeftijd in jaren en het aantal jaar dat iemand lid was. In dit model is te zien dat joden een significant kleinere kans hadden dan niet-joden om eerder geschrapt te worden. Dit resultaat ondersteunt onze achtste hypothese. Leden met een hogere

Tabel 2 *B-coëfficiënten (relative risks) van logistische regressieanalyses voor de hazard rate om te worden geschrapt van de ANDB-ledenlijst*

	Basis model	Proportional hazard test	Aangevuld model 1	Aangevuld model 2
Constante	-3,144***	-3,010***	-3,109***	-3,226***
Joods	-0,534**	-0,785**	-0,592	-0,535**
Weken contributieschuld	0,104***	0,104***	0,099***	0,177***
Leeftijd in jaren	0,004	0,005	0,004	0,012
Aantal jaar lid	-0,113***	-0,145***	-0,112***	-0,118***
Joods * aantal jaar lid		0,055		
Joods * wekensschuld			0,017	
Leeftijd * wekensschuld				-0,002
Model Informatie				
Aantal at risk (persoonsjaren)	6.578	6.578	6.578	6.578
Aantal gebeurtenissen	153	153	153	153
-2 log likelihood	1.268,312	1.267,018	1.267,446	1.264,656
Chi-square	184,982*** (df = 4)	186,276*** (df = 5)	185,849*** (df = 5)	188,638*** (df = 5)

*p<.05, ** p<.01, *** p<.001

contributieschuld hadden een grotere kans om eerder geschrapt te worden dan leden met een kleine of geen schuld. Dit resultaat ondersteunt onze negende hypothese. Leeftijd heeft geen significant effect op de kans om geschrapt te worden en verwerpt onze tiende hypothese. Leden die al wat langer lid waren, hadden een significant kleinere kans om te worden geschrapt. Dit resultaat ondersteunt onze elfde hypothese.

Omdat religieuze achtergrond, te weten 'joods zijn', in dit model een significant effect heeft op de kans om geschrapt te worden, bekijken we net als bij opzegging van lidmaatschap of dit model voor schrappingen wel voldoet aan de proportional hazard-aanname. Om te bepalen of verschillende opzegkansen tussen joden en niet-joden parallel lopen, hebben we een interactie met de tijd gemaakt, in dit geval van 'joods zijn' met het aantal jaren dat iemand lid is. In de tweede kolom van tabel 2 staat het resultaat van deze interactie. Deze interactie vertoont geen significant effect wat betekent dat de kansen van joden en niet-joden om te worden geschrapt parallel lopen en de aanname dus niet wordt geschonden.

In de aanvullende modellen 1 en 2 zijn twee nadere toetsen uitgevoerd voor het hebben van schuld. In model 1 is deze gerelateerd aan 'joods-zijn' met de achterliggende gedachte dat het hebben van een schuld door een joods lid minder snel tot schrapping leidt dan het hebben van schuld door een niet-joods lid. Het resultaat toont een niet-significant effect en verwerpt deze aanvullende gedachtegang. Een soortgelijke gedachtegang maar dan voor leeftijd is getoetst in het vierde model.

Ook dit resultaat toont een niet-significant effect en verworpt deze tweede aanvullende gedachtegang.

7. Slotbeschouwing

Met de opkomst van de industrialisatie in Nederland en daarmee gepaard gaande veranderende bindingen tussen mensen ontstonden er nieuwe vormen van verenigingen en organisaties. Een van deze verenigingen was de ANDB die aan het eind van de negentiende eeuw was opgericht. In dit artikel is de ANDB gebruikt voor een gevalstudie naar de nieuwe vormen van binding die bij de opkomende industrialisatie ontstonden. Bestudering van het ledenverloop van de ANDB is daarmee niet alleen interessant vanwege de industriële veranderingen in Nederland, maar ook vanwege de veranderende maatschappelijke sociale structuur en mentaliteit betreffende samenleven en sociale omgang. In de (naoorlogse) studies naar vakbonden en ledenverloop ligt de nadruk vaak op toetreding of instroom van leden. Aangezien zeer vele diamantbewerkers toetraden tot de ANDB, is het interessanter om te bestuderen wie er uittraden door opzegging of schrapping. Met behulp van een longitudinale analyse van administratieve gegevens op de ANDB-lidmaatschapskaarten en enkele aanvullende gegevens hebben we kunnen bepalen welke factoren een rol speelden in uittreding van ANDB-leden. Hoewel de berekeningen op een relatief kleine steekproef zijn uitgevoerd met een beperkt aantal factoren en kenmerken in de analyses, zijn er enkele duidelijke uitkomsten die licht werpen op uittreding en homogenisering onder ANDB-leden en daarmee het belang van bepaalde bindingsprincipes.

Het lidmaatschap opzeggen betekende het verbreken van de banden die de ANDB bood. Tijdens onze onderzoeksperiode zegde een derde van de leden het lidmaatschap op; sommigen werden overigens na verloop van tijd weer lid, waarom ze dat deden is hier niet bestudeerd. Voor een redelijk aantal leden was het gaan werken in een andere bedrijfstak of migratie naar Antwerpen een reden om op te zeggen. Voor vele andere leden die opzegden, speelde migratie of de overstap naar een andere sector geen rol, maar wat dan wel de reden is geweest is niet altijd expliciet vermeld in de administratieve gegevens op de ledenkaarten. De hogere kans voor joden om het lidmaatschap op te zeggen in vergelijking met niet-joden lijkt voor een belangrijk deel gelegen in de voor joden betere mogelijkheid om in Antwerpen aan de slag te kunnen. Ook in Antwerpen werd de diamantsector gedomineerd door joden en langzamerhand was er een kolonie van Nederlandse joden, al dan niet werkzaam in de diamantbranche, gevestigd (bijv. Saerens, 2000). Deze nabije concurrentie verzwakte onder het joodse deel van de ANDB-leden de functionele binding met de lokale diamantsector en -bond, terwijl deze leden hun

levensbeschouwelijke binding vrij makkelijk konden verplaatsten naar elders. Daarnaast zegden leden relatief vaker op in de eerste jaren van lidmaatschap wat kan duiden op een geringe binding met de bond of werk in de diamantsector. Ook leden die langere tijd zonder werk zaten zegden vaker op. Voor hen was de binding met de bond en de sector waarschijnlijk vanuit financieel oogpunt niet meer aantrekkelijk.

Leden konden wegens wangedrag of een te grote of te langdurige contributieschuld (tijdelijk) van de ledenlijst worden geschrapt. Dat betekende het (tijdelijk) verbreken van de banden met de bond. Maar niet iedereen liep hetzelfde risico om bij overtredingen van de ledenlijst te worden geschrapt. Niet-joodse leden hadden een grotere kans om te worden geschrapt dan joodse leden. Zelfs als rekening wordt gehouden met de mate van contributieschuld, leeftijd en werkloosheid. Dit resultaat lijkt te wijzen op een voorkeursbehandeling voor joodse leden, mogelijk ingegeven door de heersende verzuilingsmentaliteit in Nederland ofwel binding op levensbeschouwelijke grondslag. Deze voorkeursbehandeling zou versterkt kunnen zijn door de vele familiebanden tussen joodse leden waardoor de familiale binding de levensbeschouwelijke binding doorkruiste.

Gedurende onze onderzoeksperiode werden behoorlijk wat leden (tijdelijk) geschrapt, meestal vanwege contributieschuld. Leden met een oplopende contributieschuld pasten niet bij de bond die beschaving, en dus het nakomen van verplichtingen, hoog in het vaandel had. Bovendien konden zulke leden de solidariteit onder de leden en de financiële positie van de bond ondermijnen. Mogelijk lag dat ook aan de contributie die voor veel leden te hoog was, of troffen perioden van beperkte werkgelegenheid de leden hard, en wellicht bestond er ook een discrepantie tussen het bestuur en de leden over de verplichting tot het nakomen van betalingen of aflossen van schulden. Daarnaast werden leden die langer lid waren minder snel geschrapt door het bestuur. Mogelijk was het bestuur strenger voor pas ingestroomde leden en hadden leden met een langere lidmaatschapsduur zich aangepast aan de regels en normen van de bond.

Werkloosheid en de nabijheid van een concurrerende diamantindustrie in Antwerpen zetten de functionele binding van sommige leden met de ANDB onder druk. Het opzeggen van leden die vertrokken naar Antwerpen of die (tijdelijk) van beroep veranderden leidde tot zelfselectie. Als gevolg hiervan ontstond een kern van leden die sterk functioneel verbonden was met de sector of de bond en diens beleid. Dit had een zelfversterkend effect omdat het bestuur minder geneigd was leden die al langer lid waren te royeren. Dit homogeniseringproces werd verder gestuurd door het bondsbestuur dat leden royeerde vanwege achterstallig contributie waarbij daarnaast andere vormen van binding een rol

speelden zoals de levensbeschouwelijke banden en wellicht ook, maar minder goed zichtbaar, familiale banden. Deze gevalstudie naar het lidmaatschapsverloop van individuele ANDB-leden laat zien dat de functionele binding kon worden doorkruist of ondermijnd door andere bindingen en gebeurtenissen waarbij niet alleen het perspectief van de leden maar ook het perspectief van het bestuur, die de binding van bepaalde leden kon verzwakken of versterken, van belang is.

Noten

1. Huibert Schijf is verbonden aan de Afdeling Sociologie/Antropologie van de Universiteit van Amsterdam, email: h.schijf@uva.nl. Peter Tammes is verbonden aan de School of Social Sciences / ESRC Centre for Population Change, University of Southampton, email: p.j.tammes@soton.ac.uk. Een eerste versie van dit artikel is gepresenteerd tijdens de *5th Contact Day Jewish Studies on the Low Countries*, Antwerpen, 22 mei 2012. We willen Karin Hofmeester bedanken voor haar bemiddeling bij de uitvoering van de steekproef in het ANDB-archief.
2. De redactie van de Sociologische Gids bracht in maart-april 1956 een speciaal verzuilingsnummer uit. Overigens dient opgemerkt te worden dat ook historici zich met dit verschijnsel hebben beziggehouden (zie bijv. Blom & Misset 1985).
3. Voor de aantallen zie <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartelling-deelview/BRT189904/index.html>.
4. Optellingen van de aantallen diamantbewerker volgens de volkstelling in 1909 geeft een totaal van 8.944 (bron: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/imageview/BRT190902A1T1/index.html>; zie p.230-231 van deze scan). Volgens Heertje (1936: 284) telde de ANDB in 1911 9.576 leden.
5. IISG, ANDB-archief, ledenkaarten 1898-194x (sign.: 9421-9459).
6. Nederlands Instituut voor oorlogsdocumentatie (NIOD), archiefnummer 77, 1411-1413. Deze lijst is teruggevonden en voor het eerst gebruikt in onderzoek door Croes en Tammes (2004).
7. <http://www.joodsmonument.nl/>, geraadpleegd december 2011.

Literatuurlijst

- Abma, E. (1968). Verenigingen in verleden, heden en toekomst. In A.N.J. den Hollander, E.W. Hofstee, J.A.A. van Doorn & E.V.W. Vercruyssen (red.), *Drift en koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* (pp. 287-316). Assen: Van Gorcum.
- Agtmaal, W. van (1994). Het diamantvak in Amsterdam: van oudsher een Joodse negotie. In H. Berg, T. Wijsenbeek en E. Fischer (red.) *Venter, fabrikant, fabrikant* (pp. 114-130). Amsterdam: Joods Historisch Museum, NEHA.
- Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond (1905). *Statuten*. Amsterdam.
- Berg, A. van den (1994). Determinanten van vakbondlidmaatschap in Nederland, 1900-1990. In H. Flap & M.H.D. van Leeuwen (red.), *Op lange*

- termijn. *Verklaringen van trends in de geschiedenis van samenlevingen* (pp. 97-118). Hilversum: Verloren.
- Berg, A. van den (1996). Vakbeweging, economische conjunctuur en institutionele verandering in Nederland. Een tijdreeksstudie van tachtig jaar ledenontwikkeling. In J. Visser (red.), *De vakbeweging op de eeuwgrens. Vijf sociologische studies over de vakbeweging* (pp. 54-71). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bloemgarten, S. (1996). *Henri Polak: sociaal democraat, 1868-1943*. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- Blom, J.C.H. & C.J. Misset (red.) (1985). 'Broeders sluit U aan'. *Aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten*. 's Gravenhage: De Bataafsche Leeuw & Stichting Hollandse Historische Reeks.
- Blossfeld, H.P. & G. Rohwer (2009). *Techniques of event history modeling. New approaches to causal analysis*. New York/London: Psychology Press.
- Bregstein, Ph. en S. Bloemgarten (1999). *Herinnering aan Joods Amsterdam*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Croes, M. & P. Tammes (2004). 'Giflaten wij niet voortbestaan.' *Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945*. Amsterdam: Aksant.
- Daalder, A. & C. van Rij (1996). Lidmaatschapstromen. Een dynamische analyse van dertig jaar in- en uitstroom. In J. Visser (red.), *De vakbeweging op de eeuwgrens. Vijf sociologische studies over de vakbeweging* (pp. 72-91). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Harmsen, G. (1985). De arbeiders en hun vakorganisaties. In F.L. van Holt-hoon (red.), *De Nederlandse samenleving sinds 1815. Wording en samenhang* (pp. 261-282). Assen: Van Gorcum.
- Heertje, H. (1936). *De diamantbewerders van Amsterdam*. Amsterdam: Centen.
- Hofmeester, K. (2000). Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam. Uit het ANDB-archief: de 8-urendag, het Koperen Stelenfonds, de fanfare en het leven van David Reens. In J. Bethlehem, F. Hiegentlich & F.J. Hoogewoud (red.), *Gids voor onderzoek naar de geschiedenis van de joden in Nederland* (pp. 201-210). Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman.
- Hofmeester, K. (2004). *Jewish workers and the labour movement. A comparative study of Amsterdam, London and Paris, 1870-1914*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
- Kruijt, J.P. (1957). Levensbeschouwing en groepssolidariteit in Nederland. In: *Sociologisch jaarboek XI* (pp. 29-72). Z.p.: Nederlandse sociologen vereniging.
- Kruijt, J.P. (1959). *Verzuiling*. Zaandijk: Uitgeverij Heijnis.
- Kruijt, J.P. & W. Goddijn (1962). Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces. In A.N.J. den Hollander, E.W. Hofstee, J.A.A. van Doorn & E.V.W.

- Vercruyssen (red.), *Drift en koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* (pp. 227-264). Assen: Van Gorcum.
- Lammers, C.J., Mijs, A.A. & W.J. van Noort (1997). *Organisaties vergelijkenderwijs. Ontwikkeling en relevantie van het sociologisch denken over organisaties*. Utrecht: Uitgeverij Het Spectrum B.V.
- Pennings, P.J.M. (1991). *Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok.
- Putte, B. van den (1995). Uit de bond: bedanken als vakbondslid. In B. Klandermans & J. Visser (red.), *De vakbeweging na de welvaartsstaat* (pp. 87-111). Assen: Van Gorcum, 1995.
- Rij, C. van (1994). *To join or not to join, an event-history analysis of trade-union membership in the Netherlands*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam, NIMMO.
- Saerens, L. (2000). *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*. Tielt: Lannoo.
- Tammes, P. (2012). 'Hack, pack, sack': Occupational structure, status and mobility of Jews in Amsterdam, 1851-1941. *Journal of Interdisciplinary History* 43, 1-26.
- Tijn, Th. van (1974a). Geschiedenis van de Amsterdamse diamanthandel en -nijverheid, 1845-1897. Deel I. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87, 16-70.
- Tijn, Th. van (1974b). Geschiedenis van de Amsterdamse diamanthandel en -nijverheid, 1845-1897. Deel II. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 87, 160-201.
- Ultee, W. (2001). Blijvend welvarend, voortdurend verdraagzaam? Algemene verklaringen voor enkele bijzonderheden van Nederland. In D.W. Fokkema & F. Grijzenhout (red.), *Nederlandse cultuur in Europese context. Vol. 5: Rekenschap 1650-2000* (pp. 321-345). Den Haag: SDU.
- Ultee, W. Arts, W. & H. Flap (1992). *Sociologie: vragen, uitspraken en bevindingen*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Windmuller, J.P., Galan, C. de & A.F. van Zweeden (1990). *Arbeidsverhoudingen in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum.
- Zanden, J.L. van & A. van Riel (2000). *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.